

فقه حکومتی؛ اداره کشور با استفاده از علوم نو پیدا (با رویکرد مسائل دفاعی)

حمید رحمتی^۱، حسن فلاح احمد چالی^۲، مهدی محمدیان امیری^۳

^۱-دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران

rahnati1121@gmail.com

^۲- استادیار گروه ادیان و عرفان اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران (نویسنده

مسئول)

aranesh.r.1370@gmail.com

^۳- استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران.

چکیده

فقه شیعه به عنوان میراثی ارزشمند از فقهای پیشین، به دنبال استنباط فعل مکلف، اجراء و نظارت بر آن، بر اساس داده‌های ادله‌ی شرعی فرعی، در صدد تبیین احکام بالادستی و احکام مطلقه است. رسول مکرم اسلام و ائمه‌ی اطهار (سلام الله علیهم اجمعین) در طول دوران رسالت و امامت خود، احکام اصلی و فرعی را بیان داشته و مسلمین را رهنمون گردیدند. اما در طول زمان و پس از غیبت امام عصر (ارواحنا فداه) با چالشی در کشف مراد الله تبارک و تعالی گردیدند، همین موضوع باعث شد فقهای شیعه اقدام به اجتهاد کرده و سعی در کشف حکم شرعی از روی ادله‌ی شرعی نمودند. از جمله موارد چالشی، فقه حکومتی و بهرگیری از علوم نوپیدا می‌باشد. دانش‌هایی مانند کامپیوتر، هوش مصنوعی، نانو، کوانتوم، انرژی هسته‌ای و مانند اینها که در پیشینه‌ی ادله شرعی وجود نداشته و در کلام معصومین (علیهم السلام) نحوه‌ی بهرگیری از آنها تبیین نشده است. این تحقیق که از نوع نظری و با استفاده از داده‌های فقه و حقوق اسلامی و به روش ارزیابی تدوین شد، به این نتیجه رسید: حکومت اسلامی برای دفاع، حفظ و حراست از خود و بندگان خدا باید علاوه بر قدرتمند شدن به وسیله‌ی علوم مختلف، به کشف و توزیع علوم نوین بپردازد. کشف فن‌آوری‌های نوین و بسط این نوع از دانش‌ها، پیش‌تر و جلوتر از سایر کشورها، فرضی است غیر قابل انگار و مرضی رضای پرودگار. واژگان کلیدی: فقه حکومتی، دفاع، اداره‌ی کشور، علوم نوپیدا، احکام شرعی.

۱ - مقدمه

محدوده‌ی دخالت فقه در سطوح مختلف حاکمیت مسئله‌ای چالش‌برانگیز بوده و نظریات مختلفی در این باره بیان شده است. برخی از روشنفکران مسلمان که نگاه سکولاردارند، معتقدند فقه کارکرد حداقلی دارد و توان ایفای نقش در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی ندارد. در مقابل، برخی از فیلسوفان و فقیهان قائل به عملکرد حداکثری فقه‌اند و معتقدند فقه کارکرد عام داشته و نسبت به فرد و اجتماع اقتدار دارد. این عده فقه را ملزم به پاسخگویی به سؤالات تجویزی در همه ساحات زندگی بشر می‌دانند. از این‌روست که گروهی که نگاه حداقلی به فقه دارند و کارکرد اجتماعی فقه را نفی می‌کنند، توانایی فقه در سروسامان بخشیدن به نظامات اجتماعی را به کلی نفی می‌کنند. حال این پرسش جدی مطرح است که فقه تا چه اندازه می‌تواند در طراحی و تأسیس نظام‌های معرفتی نقش ایفا نماید؟ برای پاسخ به این پرسش بر آن شدیم تا به عنوان نمونه تأثیرات فقه حکومتی را در طراحی و تأسیس نظام برخورداری و عمل بر اساس فن‌آوری‌های روز مورد بحث و بررسی قرار دهیم و نشان دهیم که حدود و قلمرو کارکرد فقه حکومتی در عرصه نظام‌سازی فن‌آوری به چه میزان می‌تواند باشد! به عبارت دیگر، فقه اسلامی مجوز برخورداری از فن‌آوری‌ها را در عرصه‌ی حکومت و اجتماع می‌دهد یا اینکه با آن مخالف بوده و رویه‌ی احتیاط را در پیش گرفته و از پرداختن به خودداری می‌کنند.

برخی از فقها که برای فقه، کارکرد فردی قائلند، با استناد به روایاتی مسلمین را از داشتن حکومت و قیام برای به دست آوردن آن منع می‌کنند و در مقابل فقیهانی هستند که با استناد به آیات و روایات معتقد به تشکیل حکومت و برخورداری از تمامی توان برای اداره‌ی آن هستند؛ امام امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در این زمینه فرمود: مردم در استقرار حکومت زندگی کنند، به وسیله‌ی حکومت بیت‌المال جمع‌آوری می‌گردد و به کمک آن با دشمنان می‌توان مبارزه کرد.^۱ بنابراین اعتقاد به هر یک از این عقائد پرداختن به دانش‌های نوپیدا را برای حکومت اسلامی جایز یا منهی می‌دانند. به ویژه در مسئله‌ی دفاع از کیان اسلامی که مسئله‌ای مهم و حیاتی است. امروزه با پیشرفت علمی در عرصه‌ها و سطوح مختلف تهدیدهای متعددی توسط کشورهای مستکبر نسبت به حکومت‌های اسلامی ایجاد شد. از این رو واجب شرعی و عقلی است که ملت‌های مسلمان و کشورهاشان با توانمندی و قدرت حرکت کرده و خود را به دانش‌های نوپیدا مجهز نمایند تا در برابر تهدیدهای دشمن توان مقابله و دفاع را داشته‌باشد.

در چند سال اخیر که تهدید دشمن بر حکومت اسلامی ما چند برابر از گذشته شد، تنها قدرت نظامی و اتحاد ملت ایران توانست تهدیدهای آنها را نقش بر آب نماید. از این رو داشتن و پیشرفت در علوم مختلف به ویژه علوم نوپیدا امری اشت انکار ناپذیر و بر حکومت اسلامی واجب است در این مسیر حرکت نماید. این وجوب بر اساس ایده‌های فقه حکومتی قابل صدور بوده و با تکیه بر این دانش این حکم استباط می‌گردد.

۲ - مفهوم‌شناسی تحقیق

۲-۱ - تعریف فقه

فقه در لغت به معنای، دانستن چیزی و فهم آن، مهارت و هوشیاری. (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۶۶۹) در اصطلاح علمی: عبارت است از علم به احکام شرعی فرعی از روی ادله‌ی تفصیلی. (مشکینی، ۱۳۹۲، ص ۴۲۷) فقه به

^۱ خطبه ۴۰ نهج البلاغه.

معنی خاص به دو صورت معنا شد: فقه اکبر یعنی علم به اصول عقائد و فقه اصغر یعنی فروع دین. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۱، ج ۴، ص ۲۸۱۲)

۲-۲- دفاع

دفاع در لغت عبارت است از: بازداشتن، پس زدن، پاسخ طرف مقابل در هر دعوا. (فرهنگ لغت معین، موجود در سامانه واژه یاب، به آدرس اینترنتی vajehyab.com) در اصطلاح معنای آن از معناوی لغوی دور نیست، عبارت است از جوابی که اصحاب دعوا به یکدیگر می‌دهند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۳۰۳)

۲-۳- تعریف حکومت

حکومت در لغت به معنای استحکام و بازداشتن فرد از ظلم و ستمگری است. (فراهیدی، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۶۷).

در کتب حقوق اساسی و علوم سیاسی نیز حکومت، عبارت است از سازمان اداری، تشکیلات و نهادهای سیاسی؛ ماند قوه مقننه، قضاییه و اجراییه. (آشوری، ۱۳۹۶، ص ۱۴۱)

۲-۴- فقه حکومتی

فقه حکومتی به معانی زیر مطرح شد:

۱) فقه حکومتی دانش احکام شرعی فرعی از روی ادله تفصیلی در چارچوب یک سازمان متشکل مبتنی بر قدرت حاکم در دولت-کشور است. (ضیایی‌فر، ۱۳۹۱، ص ۱۳۱).

۲) فقه حکومتی دانشی است، که معارف مربوط به نظام‌های اجتماعی یا آموزه‌های مورد نیاز برای اداره جامعه را از منابع دینی استخراج می‌کند لذا از فقه حکومتی، گاه به عنوان فقه نظام‌ها یا فقه‌الاداره یاد می‌شود. (پرور، ۱۳۹۰، ص ۱۹۲)

۳) فقه حکومتی به مثابه یک رویکرد و یک نظریه درباره روش استنباط احکام فقهی است، که در مقابل روش و رویکرد فردی استنباط احکام قرار می‌گیرد. فقه حکومتی، نگرشی کل‌نگر و ناظر به تمام ابواب فقه است. از این رو، گستره‌ای که در فقه حکومتی بحث می‌شود تمام ابواب و مسائل فقه خواهد بود. در این نگاه، حکومت نشان‌دهنده جنبه عملی فقه در برخورد با تمامی معضلات اجتماعی، سیاسی، نظامی و فرهنگی است. (مشکانی سبزواری، ۱۳۹۰، ص ۱۸۴-۱۸۵)

۴) فقه حکومتی دانش استنباط احکام مربوط به اداره و سرپرستی از طریق نظام‌ها و نرم‌افزارهای اجتماعی از منابع دینی است. این دانش، زمینه‌ها و قواعد جریان یافتن اصول و ارزش‌های دینی در حوزه مدیریت کلان اجتماعی را فراهم می‌سازد. (میرباقری و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۶۱)

بنابراین فقه حکومتی فقهی است که تبیین الگوی نظام اسلامی در ایجاد روابط گوناگون اجتماعی و مدیریت و هدایت و کنترل آن بر اساس شریعت الهی اسلام را بر عهده دارد. بدین ترتیب واژه فقه حکومتی به مفهومی اعم از واژه (فقه سیاسی) اشاره دارد؛ زیرا شامل فقه مربوط به سایر نظام‌های اجتماعی؛ نظیر نظام فرهنگی، نظام آموزشی، نظام اقتصادی، و غیره می‌شود. (اراکي، ۱۳۹۳، ص ۷۱)

۲-۵- انواع رویکرد در فقه حکومتی

خصوص فقه حکومتی رویکردهایی مطرح می‌باشد که به آنها اشاره می‌شود:

۲-۵-۱- رویکرد کارآمد

احکامی که در راستای فقه حکومتی استنباط می‌شود، از دو سو مورد عنایت قرار می‌گیرد. از یک سو، این حکم می‌بایست مستند به ادله شرعی باشد (دارای حجت باشد) و از سوی دیگر، این حکم به گونه‌ای باشد که جریان آن در جامعه، نه فقط ضرری به نظم عمومی و مصالح عامه جامعه نداشته باشد، بلکه باید کارکرد مناسبی در جامعه داشته و فرآیند شهروندی را تسهیل نماید. (رحمانی فرد سبزواری، ۱۳۹۹، ص ۵۶) بر اساس اصل چهارم قانون اساسی، کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزائی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه‌ی اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهاء شورای نگهبان است. به این لحاظ قوانین عادی در کشور نیز باید بر اساس اصول اسلامی و حاکمیتی قانون اساسی تنظیم گردد. این اصل جزء اصولی است که قابل تغییر و بازنگری نیست. زیرا مبنای این اصل به حکم خداوند باز می‌گردد. در قرآن طی آیاتی می‌خوانیم: مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ.^۲ (یوسف، ۴۰) وَ قَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَ مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ.^۳ (یوسف، ۶۷) قُلْ إِنِّي عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَ كَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضُ الْحَقُّ وَ هُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ.^۴ (انعام، ۵۷) در این سه آیه عبارت (إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ) آمده است، این عبارت اشاره به این موضوع دارد، وقوع نفی بر جنس در مستثنی‌منه، دلالت می‌کند بر انحصار؛ در اصل حکم و قضا نزد کسی غیر خدای متعال نیست. عموم این آیات شامل حکم تکوینی و تشریعی است. همچنین راجع به داوری و حکم میان مردم، برای رفع نزاع میان آنها و رسیدگی در برابر دو طرف دعوا، این عمل جز نزد خداوند متعال نیست. خداوند بهترین کسی است که حق را به اجرا در می‌آورد و او بهترین برطرف کننده دعواست. (زارعی سبزواری، ۱۴۳۰، ج ۷، ص ۱۳) از این رو با استناد به احکام الهی و فقه اسلامی که برگرفته از متون بالادستی اسلامی است حکومت اسلامی اقدام به اداره کشور و وضع قانون می‌نماید.

۲-۵-۲ - رویکرد حکومت‌محوری

فرآیند استنباط در رویکرد فقه حکومتی به گونه‌ای است که علاوه بر تضمین اداره مطلوب نظام اسلامی، تحقق غایات شارع در متن جامعه و از سوی شهروندان، مد نظر قرار گیرد. بدیهی است، نه فقط تصمیم‌ها و سیاست‌های کلان جامعه بلکه رفتارهای فردی شهروندان نیز باید در راستای منافع جمعی قرار داشته و مصلحت آنان را ضایع نکند. (مکارم شیرازی، ۱۴۲۵ق، ص ۵۵۰) امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: آگاه باشید حق شما بر من آن است که جز اسرار جنگی هیچ رازی را از شما پنهان ندارم؛ و کاری را جز حکم شرع بدون مشورت با

^۲ غیر از خدا معبودهایی که می‌پرستید چیزی نیستند جز نامهایی که خود و نیاکانتان به آنها داده‌اید، خداوند هیچ حجتی درباره آنها نازل نکرده است، حکم تنها از آن خداست، او فرمان داده است که جز او را نپرستید، این است آیین استوار ولی بیشتر مردم نمی‌دانند.

^۳ گفت: «پسران من! از یک در وارد نشوید بلکه از درهای مختلف داخل شوید، من قادر به برگرداندن حادثه‌ای که خدا برای شما مقدر کرده است نیستم، حکم تنها از آن خداست، بر او توکل کردم و متوکلان باید بر او توکل کنند.»

^۴ بگو: «من دلیل روشنی از پروردگارم دارم و شما آن را تکذیب کرده‌اید، چیزی که بدان شتاب دارید نزد من نیست، حکم و فرمان تنها از آن خداست. حق را بیان می‌کند و او بهترین داوران است.»

شما انجام ندهم؛ و در پرداخت حق شما کوتاهی نکرده و در وقت تعیین شده آن بپردازم؛ و با همه‌ی شما به گونه‌ای مساوی رفتار کنم. پس وقتی من مسؤولیت‌های یاد شده را انجام دهم بر خداست که نعمت‌های خود را بر شما ارزانی دارد؛ و اطاعت من بر شما لازم است؛ و نباید از فرمان من سرپیچی کنید؛ و در انجام آنچه صلاح است سستی ورزید؛ و برای رسیدن به حق تلاش کنید. حال اگر شما پایداری نکنید خوارترین افراد نزد من انسان کج رفتار است که او را به سختی کیفر خواهم داد؛ و هیچ راه فراری نخواهد داشت. پس دستورالعمل‌های ضروری را از فرماندهانتان دریافت داشته و از فرماندهان خود در آنچه که خدا امور شما را اصلاح می‌کند اطاعت کنید. (نهج البلاغه، ۱۳۸۳، ص ۴۰۰)

خداوند متعال در قرآن ضمن پانصد آیه، وظایف مسلمین و حکومت اسلامی را بیان و امور بندگان را در قالب، عبادات، معاملات و سیاسیات تعیین فرمود. (مرتضوی لنگرودی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۵) به رسولش فرمود: **يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ**.^۵ (مائده، ۶۷) علما راجع به شان نزول آیه فرمودند: این آیه در روز غدیر بر پیامبر (صل الله علیه و آله) نازل شد و ضمن آن امر به ابلاغ امامت حضرت علی (علیه السلام) گردید. (مؤمن قمی، ۱۴۲۵، ج ۱، ص ۷۲) اما وجه دیگری نیز از این آیه اخذ می‌شود و آن اینکه پیامبر (صل الله علیه و آله) باید اوامر و نواهی الهیه را به بندگان برساند و آنها را مکلف به اتیان نماید. لذا ابلاغ اوامر مولی به مامورین توسط رسول الزامی است. حکومت اسلامی نیز باید به وضع قوانین پرداخته و با ابلاغ آن به دولت مسیر اجراء را فراهم آورد. قانون مدنی در ماده یک اشاره می‌کند: (اصلاحی ۱۳۷۰/۰۸/۱۴) - مصوبات مجلس شورای اسلامی و نتیجه همه‌پرسی پس از طی مراحل قانونی به رئیس جمهور ابلاغ می‌شود. رئیس جمهور باید ظرف مدت پنج روز آن را امضاء و به مجریان ابلاغ نماید و دستور انتشار آن را صادر کند و روزنامه رسمی موظف است ظرف مدت ۷۲ ساعت پس از ابلاغ منتشر نماید.

تبصره (اصلاحی ۱۳۷۰/۰۸/۱۴) - در صورت استنکاف رئیس جمهور از امضاء یا ابلاغ در مدت مذکور در این ماده به دستور رئیس مجلس شورای اسلامی روزنامه رسمی موظف است ظرف مدت ۷۲ ساعت مصوبه را چاپ و منتشر نماید. به این صورت قوانین در مسیر اجراء قرار خواهند گرفت. این موضوع در مورد فقه حکومت نیز لازم اجرا است و دست‌اندرکاران باید اقدامات لازم را در این زمینه اجام دهند.

۲- ۵- ۳- رویکرد تکلیف به شخصیت حقوقی

بر این اساس، فقه حکومتی نمی‌تواند احکام فقهی خود را به اشخاص حقیقی (اعم از مکلفان به شریعت و شهروندان)، محدود نماید. بلکه می‌بایست شخصیت‌های حقوقی را نیز متعلق حقوق و تکالیف قرار دهد. (هادوی تهرانی، ۱۳۷۵، صص ۶۵-۷۱) البته با توجه به ایجاد شخصیت مجازی، این مهم، خصوص این نوع از اشخاص نیز باید به اجراء درآید. (الماسی و همکار، ۱۴۰۱، ص ۳) هر چند این نوع از تقسیم بندی در متون دینی بالادستی ما بیان نشد، اما از مصادیق بعضی از آیات و روایات می‌توان این موارد را کشف نمود. خداوند در قرآن می‌فرماید: **مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ**

^۵ ای پیامبر چیزی را که از طرف پروردگارت بر تو نازل شده ابلاغ کن که اگر این کار را نکنی رسالت او را انجام نداده‌ای. خدا در برابر مردم تو را حفظ می‌کند و کافران را هدایت نمی‌کند.

إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ. (حشر، ۷) شاهد مثال ما بخش انتهایی آیه است که می‌فرماید: هر آنچه پیامبر (صلی الله علیه و آله) به شما امر فرمود، آن‌ها را اطاعت کنید و هر آنچه را نهی فرمود رها کنید و انجام ندهید. تقوای الهی را پیشه‌ی خود کنید که خداوند به شدت مجازات می‌نماید. خطاب آیه، همه‌ی مجریان و مامورین در اجتماع هستند. مجریان را می‌توان به سه بخش تقسیم نمود، اشخاص حقیقی، حقوقی و مجازی. بنابراین نباید اوامر و نواهی الهی را که توسط پیامبر ابلاغ گردید با توجه به نوع تکلیف اتیان نمایند.

۲- ۶- علوم نو پیدا

علوم جمع مکسر علم است و به معنای فاصله میان دو زمین، نشانی که در راه برای باز شناختن می‌سازند، دانستن، یقین پیدا کردن، معرفت، دانش و آگاهی آمده است. (فرهنگ لغت دهخدا، موجود در سامانه واژه یاب، به آدرس اینترنتی vaj.ehyab.com)

نو پیدا به مواردی گفته می‌شود که تا به زمان پیدایش، مطرح نبوده و از آن پس مطرح گردیده‌اند. بنابراین می‌تواند به هر موضوعی اختصاص پیدا نماید. امروزه دانش‌هایی مطرح هستند که تا به امروز انسان‌ها از آنها آگاهی نداشته و مطرح نبوده‌اند، اما به وسیله‌ی دانشمندان کشف شده و مورد بهره‌برداری انسان‌ها قرار گرفتند. حوزه‌ی این دانش‌ها بسیار گسترده است و به مرور زمان گسترده‌تر می‌شود. هر بار چهره‌ای نو از آنها مشاهده می‌شود. این دانش‌ها بیشتر بنیادی بوده و قابلیت‌های بسیاری به همراه دارند.

۳- ضرورت برخورداری از دانش‌های نو پیدا

جامعه‌بشری برای زندگی و پیشرفت، نیاز به برخورداری از دانش دارد؛ باید همگام با سایر کشورها، خود را تجهیز نماید. وجود دانشمندان و تربیت افراد خوش فکر و نوآور از ضرورت‌ها است. خداوند در پنج آیه اول سوره علق^۶ این مهم را متذکر گردید. در آیه پنجم فرمود: (به انسان آن چرا که نمی‌دانست، آموخت). این آیه اشاره به برهان حسی دارد و در قرآن تکرار شده است. خداوند بر این اساس مشرکینی که پیامبر (صلی الله علیه و آله) را انکار کردند، توبیخ نمود و به لزوم تربیت دانشمندان و گسترش علم و دانش اشاره فرمود. (معروف الحسنی، ۱۴۱۱، ص ۲۴) به عبارت دیگر منشاء همه‌ی دانش‌ها خداست و خداوند برای تکریم نوع بشر، دانش را به آنها آموخت و به عنوان نعمتی به آنها ارزانی داشت. از آنها خواست تا دانش را به بی‌راهه نکشاند و از آن بهره‌برداری نا به جا نداشته باشند. (جوادی آملی، ۱۳۶۳، ص ۱۲)

بنابراین علوم مختلف بر انسان عرضه گردید و آدمی با سعی و تلاش خود به آنها دست یافت. در این قرن اخیر سرعت پیشرفت علمی در جهان بسیار زیاد بوده و در حال افزایش است. هر کشوری باید تمامی سعی و تلاش خود را بنماید تا از این قافله عقب نمایند. جمهوری اسلامی ایران نیز بر همین اساس اقدامات گسترده‌ای انجام

^۶ آنچه خدا از اموال چنین آبادیهایی به رسولش غنیمت داد از آن خدا و رسول، خویشاوندان، یتیمان، تهیدستان و به راه ماندگان است تا در میان ثروتمندان شما دست به دست نشود، آنچه را رسول خدا به شما داد بگیرید و از آنچه نهی کرده است خودداری کنید و از خدا بترسید که عذاب او بسیار سخت است.

^۷ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ، الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (علق، ۱ تا ۵) (قرآن را) به نام پروردگارت- که هستی را آفرید- بخوان، همو که انسان را از خون بسته آفرید. بخوان که پروردگارت از همه ارجمندتر است، همو که با قلم تعلیم داد و آنچه را که انسان نمی‌دانست به او آموخت.

داده است. از اقدامات علمی کشور در چند دهه‌ی اخیر می‌توان از فن‌آوری هسته‌ای، اقتصاد دانش بنیان، بیوتکنولوژی (زیست فن‌آوری)، سلول‌های بنیادی، پلاسما، هوش مصنوعی و مانند اینها نام برد.

دانش برای انسان و جامعه‌ی انسانی ایجاد قدر می‌کند و باعث می‌شود به صورت فردی و اجتماعی بتواند در مسیر اهداف خود اقدام و حرکت نماید. امام علی (علیه السلام) در فرازی از خطبه ۱۰۵ می‌فرماید: (پس به فراگیری علم و دانش پیش از آنکه درختش بخشکد تلاش کنید؛ و پیش از آنکه به خود مشغول گردید، از معدن علوم دانش استخراج کنید. مردم را از حرام و منکرات باز دارید و خود هم مرتکب نشوید؛ زیرا دستور داده شدید که ابتدا خود، محرمات را ترک و سپس مردم را باز دارید.) (نهج البلاغه، ۱۳۸۳، ص ۱۳۶)

خداوند می‌فرماید: وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (بقره، ۲۹) خدا به همه چیز داناست. علت آنکه جای «علیم» (دانا) کلمه «قدیر» (توانا) بکار نرفته این است که قدرت و توانایی خداوند در ضمن (استوی) که لازمه‌ی آن، تسلط و استیلای بر زمین و آسمان است بیان شده است و با این کلمه می‌خواهد به مردم بفهماند که تسلط و استیلای خدا توأم با علم و دانش است. زیرا وقتی که توانایی و دانایی دست به دست هم دهند. کارها با محکمی و زیبایی بیشتری انجام می‌پذیرد و خداوند می‌خواهد ضمناً بفهماند (به‌مشرکان) که او به نتیجه و سرانجام کار خودشان و نعمت‌هایی که به آنان بخشیده عالم و آگاه است. (طبرسی، ۱۳۵۹، ج ۱، ص ۱۱۴) در این آیه خداوند به علم خود به مصالح خلق اشاره می‌فرماید و می‌فرماید هر آنچه در زمین خلق شده برای مصالح انسان است. (بحرانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۶۳) از جمله‌ی این مصالح کسب علم و دانش می‌باشد. هر فرد از افراد دانش می‌تواند مشمول این حکم قرار بگیرد. در حدیث معروف امام صادق (علیه السلام)، (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۳۳۰ - حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۸۳) ایشان مکاسب را به چهار بخش تقسیم فرمودند؛ یکی از این مصادیق صناعات است که به صنایع حرام و حلال تقسیم شدند. نوع حلال به دلیل منفعت و عقلایی بودن واجب است و نوع منفی آن به دلیل منهی بودن و تالی فاسد داشتن حرام گردید. (انصاری، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۱۷) کسب دانش مشمول این حکم است.

با جمع ادله‌ی مذکور، کسب قدرت بر جامعه‌ی اسلامی واجب شرعی و عقلی است؛ کسب دانش که مایه‌ی کسب قدرت است، به عنوان مقدمه‌ی واجب، واجب خواهد بود. (اراکي، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۱۹) لذا اخذ دانش‌های نوپیدا و پیشرفت در آن به عنوان فرد این مقدمه، مشمول حکم وجوب خواهند بود. جامعه‌ی اسلامی دست کم در یک دهه‌ی اخیر به شدت مورد تهدید دشمنان خارجی قرار گرفت. جنگ ترکیبی بسیار سخت و شکننده در سال ۱۴۰۱، تهدید آمریکا و رژیم جعلی اسرائیل در چند ماه اخیر^۸، نمونه‌ی بارز آن است؛ اگر کشور خود را به دانش روز قوی نمی‌نمود، دچار شکست سختی می‌شد. لذا وجوب کسب دانش نو پیدا از اهم واجبات بوده و شرع مقدس به این امر دلالت دارد. (سبحانی تبریزی، ۱۴۱۵، ص ۹)

۴ - احکام فقهی مربوط به دانش‌های نو پیدا

همانطور که بیان شد، کسب دانش واجب بوده و بر هر مسلمانی، به ویژه هر حکومت اسلامی، واجب است در این زمینه اقدام کرده و مقدمات کار را فراهم آورد و امکانات و زیر ساخت وسیعی در این زمینه ایجاد نماید. با عنایت به پیشرفت بشر در کشف دانش‌های نوین (دانش‌هایی که پیش‌تر بشر به آنها نرسیده بود) بر مسلمین و حکومت‌های اسلامی واجب است خود را در برابر تهدیدهای خارجی و دفاع از خود مجهز نماید. در این میان

^۸ این ادعا با توجه به زمان نگارش این تحقیق مطرح شده است.

جمهوری اسلامی ایران نیز در این خصوص باید اقدامات خود را به انجام رساند. فقه حکومتی ما نیز در این خصوص ورود پیدا کرده و حکم شرعی مربوطه را بیان داشته‌است.

زمینه‌ی تحقیق در این خصوص از گستردگی بسیاری برخوردار است. در این مقاله تنها به احکام فقهی مربوط به دفاع پرداخته می‌شود و زمینه‌های دیگر مانند تعلیم و تربیت، روانشناسی، پزشکی، فنی و مهندسی، علوم انسانی، هنر و مانند اینها می‌تواند در مقالات دیگری مورد بررسی قرار گیرد.

۴-۱- لزوم دفاع از جامعه اسلامی

متون بالادستی دین ما، در زمینه‌ی دفاع از سرزمین اسلامی در برابر دشمنان خدا، علاوه بر افراد مسلمین، حکومت را نیز به این امر مکلف می‌فرماید و اشاره می‌دارد: *الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا*^۹ (نساء، ۷۶) در این آیه منظور از قتال با طاغوت، جهاد ابتدایی نیست، بلکه جهاد دفاعی است. (سبحانی، درس خارج فقه، مورخ ۱۳۹۷/۱۰/۰۳، موجود در سامانه *eshi a i r / Feqh / Archi ve / sobhani / f eqh*) در نگاه اول دفاع از نوع نظامی آن به ذهن متبادر می‌گردد، اما به نظر، نگاه آیه عام بوده و جدا از دفاع نظامی سایر موارد دفاع را نیز در بر می‌گیرد. امروزه تهدید سرزمین اسلامی صرف نظر از جنبه‌ی نظامی، جنبه‌های دیگری نیز به خود گرفته‌است. جنگ شناختی، جنگ تکنولوژیکی، جنگ فرهنگی، جنگ در فضای مجازی، جنگ پزشکی، جنگ سیاسی، جنگ اجتماعی، جنگ اقتصادی و دیگر موارد که چالش‌های فراوانی را ایجاد کرده است. دفاع از سرزمین اسلامی در برابر این نوع از تهدیدها الزامی و غیر قابل انکار است. در این خصوص گفته‌شد: این بیان صراحت دارد که دشمن مستضعفان، طاغوتها و دوستان شیطانند، و نپیوستن به صفوف جنگندگان هواخواه مستضعفان، و قرار گرفتن در کنار طاغوت‌های مستکبر (اقتصادی یا سیاسی) از کردار کافران است. اسلام هم‌واره، در یک جنگ دایمی بر ضد استکبار و مستکبران درگیر است. و از مهمترین و بزرگترین اشکال استکبار، گونه اقتصادی آن است، (و البته نوع علمی و دانشی آن) پس در پرتو این تعالیم دینی و اسلامی، ضدیت با تکاثر و جنگیدن با آن، یک بخش ماهوی، از اصل «جهاد اسلامی» به شمار می‌آید. (حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰، ج ۴، ص ۶۲۶)

بر همین اساس گستره‌ی جنگ تنها در بعد نظامی آن نیست. سایر تهدیدها نیز جامعه را وادار به دفاع از خود می‌نماید. در این خصوص مقام معظم رهبری فرمودند: جهاد انواع مختلفی دارد: یک وقت ممکن است که جهاد علمی رجحان پیدا کند — بله، مواردی داریم از این قبیل که جهاد علمی رجحان پیدا می‌کند — یک وقت هم جهاد نظامی رجحان پیدا می‌کند، یک وقت جهاد سیاسی رجحان پیدا می‌کند، یک وقت جهاد اجتماعی و ورود در فعالیت‌های اجتماعی رجحان پیدا می‌کند. در همه‌ی این موارد، طلباب جوان ما، فضلاء جوان ما باید احساس مسؤولیت بکنند و بدانند که خطاب اول، متعلق به آنها است؛ برای اینکه وظیفه‌ی اولی و اصلی ما جامعه‌ی روحانیت عبارت است از دعوت الی‌الخیر؛ کاری که انبیا می‌کردند؛ این وظیفه‌ی اولیه‌ی ما است. و بهترین وسیله‌ی دعوت الی‌الخیر هم عبارت است از عمل؛ عمل در میدان خیر و در میدان دعوت. بنابراین وارد شدن در میدان مجاهدت، برای عالم دینی و روحانی یک وظیفه‌ی اولی و بدیهی و قطعی است؛

^۹ مؤمنان در راه خدا پیکار می‌کنند و کافران در راه شیطان. پس شما با یاران شیطان پیکار کنید که مکر و حيله شیطان ضعیف است.

در این هیچ تردیدی نیست. آن کسی که از میدان جهاد کناره می‌گیرد، در واقع بایستی توجه بکند که میدان جهاد، اساس قضیه است. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دست‌اندرکاران کنگره شهدای روحانی، ۱۳۹۸/۱۰/۲۳، موجود در سامانه fars.khamenei.ir)

وقتی تهدید دشمن، به شکل آشکار، هویدا باشد، دفاع از حریم و مملکت بر هر فردی از افراد جامعه و حکومت الزامی و واجب خواهد بود. زیرا ما برای این دفاع دلیل داریم و وجود دلیل متقن و مستدل که در شرع مخالفی نداشته‌باشد، برای هر اقدامی، موجب جواز آن خواهد شد. (فاضل لنکرانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۸۲)

در این بین داشتن سلاح برای مبارزه، از ملزوماتی است غیر قابل انکار؛ در هر مبارزه‌ای سلاح شایسته و درخور آن لازم است. در جهاد دفاعی داشتن دانش، متناسب با تهدید دشمن ترجیح دارد و باید به آن سلاح مجهز شد. در این خصوص مقام معظم رهبری، ضمن ابلاغ سیاست‌های کلی علم و فناوری، در تاریخ ۱۳۹۳/۰۶/۲۹ اینگونه فرمودند: به نظر من جوانان انقلابی دانشگاه سعی کنند خوب درس بخوانند، خوب فکر و معرفتشان را بالا ببرند، سعی کنند در محیط خودشان اثر بگذارند، فعال باشند نه منفعل، روی محیط خودشان اثر فکری و روانی بگذارند. این شدنی است. یک جوان، گاهی اوقات می‌تواند مجموعه‌ی پیرامون خودش را، کلاس را، استاد را، حتی دانشگاه را زیر تاثیر شخصیت معنوی خودش قرار بدهد. البته این کار با سیاسی کاری به دست نمی‌آید، با معنویت به دست می‌آید، با صفا به دست می‌آید، با استحکام رابطه با خدا به دست می‌آید. عزیزان من رابطه با خدا را جدی بگیرید؛ شما جوانید به آن اهمیت بدهید، با خدا حرف بزنید، از خدا بخواهید، مناجات، نماز، نماز باحال و با توجه، برای شما خیلی لازم است؛ مبدا این‌ها را به حاشیه برانید. ایشان در فرازی دیگر فرمودند: امروز کشور نیازمند یک جهاد علمی است. جهاد یک معنای خاصی دارد، معنای جهاد فقط تلاش نیست؛ در مفهوم اسلامی، جهاد عبارت است از آن تلاشی که در مقابل یک دشمن است؛ در مقابل یک خصم است. هر تلاشی جهاد نیست، مجاهدت با نفس، مجاهدت در مقابل شیطان، جهاد در میدان نظامی، مواجهه با یک دشمن است مواجهه با یک معارض است. امروز ما در زمینه علم نیاز داریم که اینجور تلاش در کشور بکنیم؛ احساس کنیم موانعی وجود دارد، باید این موانع را برداریم. دارد معارضه‌هایی می‌شود باید این معارضه‌ها را در هم بشکنیم. در زمینه عرضه امکانات علمی خست‌هایی از سوی کسانی که صاحب آن هستند که کشورهای پیشرفته علمی است وجود دارد؛ باید در مقابل این خست‌ها از خودمان عزت و جوشندگی و فوران از درون نشان بدهیم. (رک سایت پرسمان دانشگاهیان، به آدرس اینترنتی porseman.com/article)

در دفاع علمی مجهز شدن به دانش روز و پیشرفته لازم است. حکومت اسلامی باید از نیروهای زبده و کارآزموده‌ی خود بهر‌داری نماید و به تعلیم جوانان با انگیزه و مستعد و مؤمن و انقلابی بپردازد. از امکانات مختلف استفاده کرده و خود را نسبت به این‌گونه از دانش‌ها مجهز نماید. زیرا جهاد دفاعی امروز تنها با داشتن اسلحه کافی نیست، بلکه داشتن دانش‌های مختلف که به دشمن نیرو و توان می‌دهد، لازم و انکار ناپذیر است. (مغنیه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۶۹۶)

۴ - ۲ - مقابله با خدعه و نیرنگ علمی دشمن

از جمله تهدیدهای دشمن در جنگ علمی، انجام خدعه و نیرنگ است. خود را دوست نشان می‌دهد و با آلوده سازی فضای کشور به بهر‌برداری سوء خود می‌پردازد. در این میان به دو تهدید علمی دشمن اشاره خواهد شد.

۴-۲-۱ - برنامه سازی و تولید محتوا در فضای مجازی

از جمله مواردی که در فقه حکومتی باید به آن توجه شود، مقابله با تولید محتوا و برنامه سازی دشمن در فضای مجازی است. این محیط، صحنه و ابزار جنگ است. شاید بتوان گفت: وقتی شیطان به دلیل گناه نافرمانی خداوند در سجده به انسان، تقاضای مهلت نمود و خداوند با این تقاضای او موافقت فرمود، عرض کرد: قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ، إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلَصِينَ.^{۱۰} (ص، ۸۲ و ۸۳) (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۳۴۶) فضای مجازی ابزار نوین شیطان است برای فریب و نیرنگ به انسان‌ها. در این فضای بی‌انتهی، به میزان فراوانی، اطلاعات و برنامه‌ها و محتواها ساخته و پخش می‌گردد. دانش IT^{۱۱} و AI^{۱۲} دو دانشی هستند که این فضا را مدیریت می‌کنند و سازندگان محتوا بر اساس سفارشی که دارند به تولید آنها پرداخته و در اختیار جستجوگران در فضای مجازی قرار می‌دهند. سامانه‌هایی مانند اینستاگرام و واتساپ و تلگرام و مانند اینها ابزار بسیار مهمی در انتشار این محتواها هستند. سواد رسانه و روشنگری و جهاد تبیین ابزاری نوین در مقابله با این تهدیدها به شما می‌روند. حکومت اسلامی باید تمامی توان خود را در روشنگری و ساخت تبلیغات مناسب برای محدود سازی این فضا و مدیریت آن و مقابله به مثل در محتواهای انحرافی ساخته شده انجام دهد.

مقام معظم رهبری در خصوص جهاد تبیین فرمودند: در میان خصوصیات برجسته و ممتاز فاطمه‌ی زهرا (سلام الله علیها)، یکی از خصوصیات بسیار برجسته «جهاد تبیین» فاطمه‌ی زهرا است. ایشان دو خطابه‌ی ممتاز و نامدار ایراد کردند که یکی از آن دو خطابه، خطابه‌ی معروف ایشان: «الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَنَعَمَ وَ لَهُ الشُّكْرُ عَلَى مَا أَلْهَمَ» در جمع صحابه است که درباره‌ی این خطابه گفته شده که در ردیف بهترین خطبه‌های نهج‌البلاغه است — آن کسانی که اهل بلاغت و اهل فهمند، این جور گفته‌اند؛ مملو است از معارف و حقایق — یکی هم آن خطبه‌ی حضرت خطاب به زنان مهاجر و انصار است: «أَصْبَحَتْ وَ اللَّهُ عَائِفَةً لِدُنْيَاكُمْ قَالِيَةً لِرِجَالِكُمْ» یا «عَائِفَةً لِدُنْيَاكُمْ قَالِيَةً لِرِجَالِكُمْ»؛ این دو خطابه «جهاد تبیین» فاطمه‌ی زهرا (سلام الله علیها) در مدت کوتاهی بعد از رحلت پیغمبر است. (بیانات در دیدار با مداحان اهل بیت (علیهم السلام، ۱۴۰۲/۱۰/۱۳، موجود در سامانه دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه‌ای، به آدرس اینترنتی farsi.khanehni.ir)

به این ترتیب انجام جهاد تبیین در محافظت از کشور در فضای مجازی از اهم الزامات و واجبات است. زیرا خطر نیرنگ و فریب از هزاران اسلحه سخت‌تر و سهمگین‌تر است. امام سجاد (علیه السلام) می‌فرماید: ای خداوند، مرا و نسل مرا از شیطان رجیم در پناه خود دار. تو ما را آفریده‌ای و به نیکی امر کرده‌ای و از بدی نهی و به ثواب آنچه ما را بدان امر کرده‌ای مشتاق و از عقاب آن بیمناک. برای ما دشمنی ساخته‌ای همواره در کار نیرنگ و فریب ما. در اموری بر ما چیره‌اش گردانیده‌ای که ما را بر او چیرگی نداده‌ای. در درون سینه ما جایش داده‌ای و چون خون در رگهای ما روانش گردانیده‌ای. اگر ما از او غافل شویم، او از ما غافل نشود. اگر ما فراموش کنیم، او ما را فراموش نکند. عقاب تو را در نظر ما ناچیز می‌نماید و ما را از دیگری جز تو بیم می‌دهد. اگر آهنگ گناه کنیم، در ارتکاب آن دلیرمان گرداند و اگر آهنگ کاری شایسته کنیم، از گزاردن آن

^{۱۰} گفت: به عزت سوگند که همه‌شان را گمراه خواهیم کرد، جز بندگان مخلص را.

^{۱۱} Information Technology

^{۱۲} Artificial intelligence

بازمان دارد. برای ما هر چه می‌طلبد هواهای نفسانی است و به هر چه اشارت می‌کند اعمال شبهه‌آمیز. اگر وعده دهد، وعده‌اش دروغ است و اگر آرزویی در دل ما برانگیزد، خود به خلاف آن برخیزد. ای خداوند ما، اگر مکرش را از ما باز نگردانی، گمراهمان کند و اگر ما را از تبه‌کاریهایش در امان نداری، پای ثبات ما بلغزند. (صحیفه سجادیه، ۱۳۷۵، ص ۱۶۵ و ۱۶۶)

در این دعا امام سجاد (علیه السلام) خطر و نیرنگ و فریب شیطان را بازگو می‌فرماید و از خداوند می‌خواهد تا دمی ما را از شر او تنها نگذارد. خداوند در قرآن می‌فرماید: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرُهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ.^{۱۳} (انعام، ۱۱۲)

خطر بسیار گسترده‌ای توسط دشمنان دین و خداوند وجود دارد که حکومت اسلامی باید در برابر آن مقاومت نماید. تعهد جامعه‌ی اسلامی و حکومت آن این است که اینگونه از تهدیدها را جدی گرفته و تمام تلاش خود را در مقابله با آن بکار بندد. در این خصوص خداوند می‌فرماید: وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ.^{۱۴} (بقره، ۱۹۳) در این آیه شریفه هدف از مبارزه، رفع فتنه و گسترش یکتاپرستی بیان شده است و شاید مراد از جمله‌ی (لا تكون فتنه) اشاره به جنگ دفاعی به معنی مصطلح باشد. اما مراد از جمله (و يكون الدين لله) جنگ ابتدایی، و هنگامی که این دو غرض به دست آمد نباید برای استعباد و استثمار جوامع مختلف به تجاوز پرداخت، مگر اینکه آنان افرادی ستمگر و ظالم باشند که در این صورت برای رفع شرارت و ستمگری آنان باید مبارزه ادامه یابد، که دفع ظلم نیز بی‌تردید یک مبارزه‌ی دفاعی است. (منتظری، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۲۲۵) قاعده فقهی دفع ضرر محتمل در امور شبهه و به طریق اولی در امور یقینی ورود ضرر لازم و عقلاً واجب است. زیرا وقتی کسی بداند ضرر محتمل الوقوعی وجود دارد باید مقدمات دفع آن را فراهم آورد. (مصطفوی، ۱۴۲۱، ص ۳۰۶)

تعلل در مبارزه در فضای مجازی بر اساس فرموده‌ی قرآن پذیرش ستم و ستمکاری است. پذیرش ستم از آن جهت که اجازه می‌دهیم دشمن در رفتار و کردار و گفتار ما مسلط شود و به جای تصمیم بگیرد و عقیده خود را بر ما مسلط نماید. ستمگر خواهیم بود از آن جهت که به خود ظلم کرده‌ایم (ظلمت نفسی و تجرؤت بجهلی)^{۱۵} (فرازی از دعای کمیل) زیرا پذیرش افکار الحادی و شیطانی ظلم بزرگی است که یک انسان می‌تواند در مورد خود روا دارد. زیرا با پذیرش افکار الحادی رفتار انسان و روش زندگی‌اش تغییر پیدا کرده و به جای حرکت در مسیر الی الله در مسیر کفر قدم خواهد زد.

۴ - ۲ - ۲ - جنگ بیوتکنولوژی

یکی از مدل‌های جنگ که سابقه‌ای طولانی داشته و بشر با آن روش دشمنان خود را از میان بر می‌داشت، جنگ بیولوژیک می‌باشد. البته این مدل با پیشرفت علم و فناوری همراه با تغییراتی بوده‌است. لذا حکومت‌ها به‌ویژه حکومت اسلامی باید خود را نسبت به مقابله با چنین عملی آماده کرده و امکان دفاع از خود و شهروندان

^{۱۳} چنین دشمنانی از شیاطین جن و انس را در برابر هر پیامبری قرار دادیم که سخنان فریبنده‌ی بی‌پایه به دیگران القاء می‌کردند و اگر پروردگارت می‌خواست چنین نمی‌کردند. پس آنها را با دروغهایشان واگذار.

^{۱۴} و با آنها پیکار کنید تا شرک باقی نماند و دین، مخصوص خدا شود، ولی اگر دست برداشتند بدانید که ستم جز بر ستمکاران روا نیست.

^{۱۵} به خود ظلم کردم و به خاطر نادانی گستاخی نمودم.

خود را فراهم آورد. نمونه‌ی تاریخی آن مانند شهادت بعضی از ائمه‌ی اطهارین مانند رسول مکرّم اسلام (صلّی الله علیه و آله) امام علی (علیه السلام)، امام حسن مجتبی (علیه السلام)، امام رضا (علیه السلام) و مانند آن قابل ذکر است. در موارد متعددی از تروژها مانند ترور مرحوم شهید ربانی املشی، سردار شهید حجازی و مانند آنها نیز بر اساس این مدل به قتل رسیده‌اند. این مدل از جنگ تاثیرات مختلفی دارد:

- (۱) تاثیر فیزیکی: مثل بروز بیماری و مرگ و میر، ناتوانایی‌های موضوعی و تمام بدن.
- (۲) تاثیر روانی: مثل بروز ترس، وحشت، اختلال روانی، عود بیماری.
- (۳) تاثیر عمومی: مانند از هم پاشیدگی نظام اجتماعی و اختلال در نظم عمومی.
- (۴) تاثیر اقتصادی: مثل محدودیت‌های سفر و جابجایی و متوقف کردن فعالیت‌های اقتصادی و کسب و کار.

(۵) خطر زیست محیطی و بهداشتی: بیماری‌های بیولوژیکی به آسانی منتشر می‌شود و از فردی به فرد دیگر انتقال می‌یابد مثل آسیب رساندن به انسان‌ها به حیوانات گیاهان و آلوده شدن منابع طبیعی که در نتیجه آن جهت جبران لطمات بهداشتی ناشی از آنها و سازماندهی مجدد به عملیات ویژه‌ای نیاز هست. (مرادخانی و همکار، ۱۳۹۷، ص ۱۳۱)

بی‌تردید حکومت اسلامی باید توانایی خود را در شناسایی و شناخت این روش و نحوه‌ی مقابله با آن و نجات کسانی که طعمه‌ی آن قرار گرفته‌اند، بالا ببرد. فقه حکومتی ما با استناد به قرآن کریم فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا.^{۱۶} (نساء ۸۴) و با استناد به قاعده لاضرر و لاضرار فی الدین (محقق حلی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۳۳۵)، دفع ضرر محتمل (فاضلی بهسودی، ۱۳۸۲، ص ۲۴۶)، درء المفسد اولی من جلب المنافع (کاشف الفطاء، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۴۷)، الدفع اقوی من الرفع (هاشمی شاهرودی، ۱۴۳۲، ج ۸، ص ۴۹۲) واجب است دانش خود را در این زمینه افزایش دهد و راه‌های مقابله با آن را کشف نماید. فعل امر در ابتدای آیه دستور به جنگیدن می‌دهد، این جنگیدن می‌تواند با سلاح باشد و یا با ابزار علمی؛ در این میان تفاوتی وجود ندارد. زیرا هر آن عملی که باعث تهدید جامعه‌ی اسلامی و مسلمانان باشد، باید دفع گردد و این لزوم به حکم عقل و شرع است. عقلاء عالم وقتی تهدیدی علیه آنها باشد، اقدام به دفاع از خود و دفع آن مفسده و شر می‌نمایند. سلاح بیولوژیک که کشنده است و خطری به مراتب بسیارتر از سلاح جنگی دارد، به طریق اولی باید دفع ضرر گردد. در خصوص آثار مخرب سلاح بیولوژیک باید گفت این سلاح جدا از تاثیر مرگ‌آور بر روی کسی که مورد اصابت آن قرار می‌گیرد، قابلیت انتقال به نسل‌های بعدی را نیز دارد. کسانی که در حادثه هیروشیما و ناکازاکی با بمب اتمی مجروح شدند و زنده ماندند، ملاحظه شد پس از مدتی دچار بیماری شده و جان خود را از دست دادند و نسل بعدی آنها نیز دچار همان بیماری‌ها و یا نقص عضو و مانند آن شدند. در زمان دفاع مقدس نیز بعضی از رزمندگان بر اثر استفاده‌ی عراق از بمب شیمیایی و میکروبی باعث شهادت و مجروحیت آن عزیزان شدند. بعضی از جانبازان شیمیایی که به ظاهر مداوا شدند پس از مدتی دچار بیمارهای صعب‌العلاج شده و به شهادت رسیدند و یا فرزندان آنها بر اثر انتقال ژنتیک بیماری آنها دچار بیماری شدند.

^{۱۶} در راه خدا پیکار کن که جز بر خودت مکلف نیستی و مؤمنان را تشویق و تشجیع کن، امید است خداوند مانع قدرت کافران شود که قدرت او بیشتر است و عقوبتش شدیدتر.

۵ - نتایج تحقیق

با توجه به مطالبی که به آنها اشاره شد، فقه حکومتی یکی از ابزارها و روش‌های اجتهاد و اداره‌ی جامعه‌ی اسلامی است. این دانش در حکومت اسلامی به عنوان ابزاری است که بتواند آنچه به صلاح جامعه‌ی اسلامی است در اختیار حکومت قرار دهد. لهذا باید فقیه‌هایی در این عرضه ورود کرده و در این خصوص به اجتهاد برسند. به نظر می‌رسد حکومت اسلامی باید کارگروه فقه حکومتی را ایجاد کرده و با دخالت رهبری و مجلس خبرگان از میان کسانی که در فقه حکومتی در اجتهاد رسیدند عده‌ای که آگاه به زمانه و دلسوز امت اسلامی هستند را انتخاب کرده و به مشاوره با حکومت بپردازند. در هر حال کارکرد فقه حکومتی از گسترگی فراوانی برخوردار است و این قابلیت را دارد که در عرصه‌های مختلف اجتماع اسلامی ورود پیدا نماید.

از جمله‌ی این موارد، دانش‌های نوپیدا است که فقه حکومتی باید در بسط و اعتلای آنها و ایجاد کرسی درس خارج فقه به تبیین آن و نیاز فقه به آنها بپردازند. وقوف و تسلط به این نوع از دانش‌ها قابلیت‌های مختلفی را برای جامعه اسلامی و حکومت آن ایجاد می‌نماید. از جمله موضوع دفاع از سرزمین اسلامی از تهدیدهایی که در این زمینه وجود دارد. بر امت اسلامی واجب شرعی و عقلی است که این نوع از دانش‌ها را آموخته و برای حفظ نظام اسلامی و کمک به محرومین و مستضعفین جهان از آن استفاده نماید.

منابع

قرآن کریم، ترجمه کاظم پورجوادی، (۱۴۱۴ ق)، ناشر بنیاد دائرة المعارف اسلامی، تهران، چاپ اول.
نهج البلاغه، (۱۳۸۳ ش)، مترجم محمد دشتی، ناشر انتشارات مؤسسه فرهنگی و تحقیقاتی امیرالمؤمنین (علیه السلام)، قم، چاپ بیست و چهارم.

صحیفه سجاده، (۱۳۷۵ ش)، مترجم عبدالحمید آیتی، ناشر انتشارات سروش، تهران، چاپ دوم.
۱) آشوری، داریوش، (۱۳۹۶ ش)، دانشنامه سیاسی، ناشر انتشارات مروارید، تهران، چاپ بیست و پنجم.
۲) ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۴۰۴ ق)، تحف العقول، مصحح: علی اکبر غفاری، ناشر جامعه مدرسین، قم، چاپ دوم.

۳) اراکی، محمدعلی، (۱۳۷۵ ش)، أصول الفقه، ناشر موسسه در راه حق، قم، چاپ اول.
۴) اراکی، محسن، (۱۳۹۳ ش)، فقه نظام سیاسی اسلام، ناشر انتشارات معارف، قم، چاپ اول.
۵) الماسی، نجادعلی - جلیلی، میر جمیل، (۱۴۰۱ ش)، مقایسه شخصیت حقیقی و حقوقی با شخصیت مجازی از منظر اخلاق در حقوق ایران، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفدهم، شماره چهار، صفحه ۱ تا ۸.

۶) انصاری، مرتضی بن محمدامین، (۱۴۱۱ ق)، المکاسب، ناشر نشر دار الذخائر، قم، چاپ اول.
۷) بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، (۱۳۷۴ ش)، البرهان فی تفسیر القرآن، ناشر مؤسسه بعثه، قم، چاپ اول.

۸) بستانی، فواد افرام، (۱۳۷۵ ش)، المنجد الابدی، مترجم رضا مهیار، ناشر انتشارات اسلامی، تهران، چاپ دوم.

- ۹) پرور، اسماعیل، (۱۳۹۰ ش)، فقه حکومتی چرایی، چیستی و چگونگی، مجله سوره اندیشه، دوره شماره ۵۶ و ۵۷، از صفحه ۱۹۲ تا ۱۹۵.
- ۱۰) جعفری لنگرودی، محمدجعفر، (۱۳۸۱ ش)، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ناشر کتابخانه گنج دانش، تهران، چاپ دوم.
- ۱۱) جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۶۳ ش)، خمس رسائل، ناشر مؤسسه نشر الاسلامی، قم، چاپ اول.
- ۱۲) حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیعه، ناشر مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم، چاپ اول.
- ۱۳) حکیمی، محمدرضا - حکیمی، محمد - حکیمی، علی - آرام، احمد، (۱۳۸۰ ش)، الحیاء، ترجمه احمد آرام، ناشر دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، چاپ اول.
- ۱۴) رحمانی فرد سبزواری، علی، (۱۳۹۹ ش)، تمایز حکم حکومتی با سایر احکام شرعی، مجله گفتمان فقه حکومتی، بهار و تابستان، سال چهارم، شماره ۶، از صفحه ۴۹ تا ۷۱.
- ۱۵) زارعی سبزواری، عباس علی، (۱۴۳۰ ق)، القواعد الفقهیه فی فقه الامامیه، ناشر مؤسسه النشر الاسلامی، قم، چاپ اول.
- ۱۶) سبحانی تبریزی، جعفر، (۱۴۱۵ ق)، الرسائل الاربع قواعد اصولیه و فقهیه، ناشر مؤسسه امام صادق (علیه السلام)، قم، چاپ اول.
- ۱۷) ضیایی فر، سعید، (۱۳۹۱ ش)، رویکرد حکومتی به فقه، مجله علوم سیاسی، دوره ۱۴، شماره ۵۳، از صفحه ۷ تا ۳۱.
- ۱۸) طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۷۴ ش)، تفسیر المیزان، مترجم محمدباقر موسوی، ناشر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم دفتر انتشارات اسلامی، قم، چاپ پنجم.
- ۱۹) طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۵۹ ش)، تفسیر مجمع البیان، ناشر انتشارات فراهانی، تهران، چاپ اول.
- ۲۰) فاضل بهسودی، محمدباقر، (۱۳۸۲ ش)، القواعد و الفروق، ناشر دار التفسیر، قم، چاپ اول.
- ۲۱) فاضل لنکرانی، محمدجواد، (بی تا)، موسوعه رد الشبهات الفقهیه المعاصره (حدود)، ناشر مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم السلام)، قم، چاپ اول.
- ۲۲) کاشف الغطاء، محمدحسین، (۱۴۲۲ ق)، تحریر المجله، ناشر المجمع العالمی للتقريب المذاهب الاسلامیه، قم، چاپ اول.
- ۲۳) مؤمن قمی، محمد، (۱۴۲۵ ق)، الولایه الالهیه الاسلامیه، ناشر مؤسسه النشر الاسلامی، قم، چاپ اول.
- ۲۴) محقق حلی، جعفر بن حسن، (۱۴۱۲ ق)، النهایه و نکتها، ناشر مؤسسه النشر الاسلامی، قم، چاپ اول.
- ۲۵) مرادخانی، احمد - رحمانی، فاطمه، (۱۳۹۷ ش)، بررسی فقهی و حقوقی بیوتروریسم، مجله پژوهش - های فقه و حقوق اسلامی، سال چهاردهم، تابستان، شماره ۵۲، از صفحه ۱۲۷ تا ۱۴۸.
- ۲۶) مرتضوی لنگرودی، محمدحسن، (۱۴۱۲ ق)، الدر النضید فی الاجتهاد و الاحتیاط و التقليد، ناشر نشر انصاریان، قم، چاپ اول.
- ۲۷) مشکانی سبزواری، عباسعلی، (۱۳۹۰ ش)، درآمدی بر فقه حکومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری، مجله حکومت اسلامی، دوره ۱۶، شماره ۲، از صفحه ۱۵۵ تا ۱۸۴.

۲۸) مشکینی، علی، (۱۳۹۳ ش)، مصطلحات الفقه، ناشر مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، قم، چاپ اول.
۲۹) مصطفوی، محمدکاظم، (۱۴۲۱ ق)، القواعد الفقهیة، ناشر مؤسسه النشر الاسلامی، قم، چاپ چهارم.
۳۰) معروف الحسنی، هاشم، (۱۴۱۱ ق)، تاریخ فقه جعفری، ناشر دار الفکر الاسلامی، قم، چاپ اول.
۳۱) مغنیه، محمدجواد، (۱۳۷۸ ش)، تفسیر کاشف، مترجم موسی دانش، ناشر بوستان کتاب، قم، چاپ اول.

۳۲) مکارم شیرازی، ناصر، (۱۴۲۵ ق)، انوار الفقاه (کتاب البیع)، ناشر انتشارات مدرسه الامام علی بن ابی طالب، قم، چاپ اول.

۳۳) منتظری، حسینعلی، (۱۳۶۷ ش)، مبانی فقهی حکومت اسلامی، ناشر انتشارات کیهان، قم، چاپ اول.
۳۴) میرباقری، سید محمد مهدی - عبدالهی، یحیی - نوروزی، حسن، (۱۳۹۵ ش)، فقه حکومتی از منظر شهید صدر، مجله راهبرد فرهنگ، شماره ۳۶، از صفحه ۶۱ تا ۸۶.

۳۵) هاشمی شاهرودی، محمد، (۱۴۳۲ ق)، مؤسوعه الفقه الاسلامی المقارن، ناشر مؤسسه دائره المعارف اسلامی بر مذهب اهل البیت (علیهم السلام)، قم، چاپ اول.

۳۶) هادوی تهرانی، محمد مهدی، (۱۳۷۵ ش)، الشخصیات المعنویه فی الفقه الاسلامی، مجله الفکر الاسلامی، مترجم هادی نجف حیدر، شماره ۱۶، از صفحه ۹۵ تا ۱۱۷.

۳۷) سامانه الکترونیکی farsi.khamenei.ir

۳۸) سامانه الکترونیکی vajebyab.com

۳۹) سامانه الکترونیکی porseman.com/article